

De Khrusxov a Gorbaxov: del reformisme a la 'perestroika'

**De la mort de
Ióssif Stalin
fins a la seva
desaparició, l'URSS
va continuar mantenint
la ficció del socialisme
com a millor dels
sistemes possibles.**

Des de la mort de Stalin el 1953 fins a la desaparició de la Unió Soviètica el 1991 van transcórrer gairebé quatre dècades durant les quals l'URSS va mantenir la ficció segons la qual el "socialisme" continuava sent el millor dels sistemes possibles, en clara competència amb el capitalisme.

Superada la fase estalinista, únicament calia anar millorant el nivell de vida de la majoria dels ciutadans —els obrers i camperols, en nom dels quals governava el partit— per tal de demostrar la superioritat d'un sistema que s'anava acostant, quan finalment s'establís el comunisme, a la fi de la història.

La realitat, però, va acabar sent molt diferent.

Khrusxov i la política reformista.

Quan el dia 25 de febrer de 1956 Nikita Khrusxov, com a primer secretari del Partit Comunista de la Unió Soviètica, va donar a conèixer el seu informe sobre els crims de Stalin, en una sessió secreta durant el XX Congrés del PCUS, va provocar una convulsió sense precedents en el món comunista: amb la seva denúncia contra els assassinats comesos, les deportacions de pobles sencers, i la crítica contundent contra el culte a la personalitat amb què s'havia envoltat Stalin, feia caure del seu pedestal el dirigent carismàtic, l'idolatrada i mai no discutit successor de Lenin, el vencedor dels alemanys a la Gran Guerra Patriòtica, poc menys que el pare de totes les Rússies. Amb aquest informe, en què donava a conèixer part de la veritat sobre el passat estalinista, Khrusxov, que prèviament havia aconseguit apartar del poder la vella guàrdia estalinista i havia fet afusellar Lavrenti Pàvlovitx Bèria —el totpoderós cap del KGB—, pretenia fer reviure el pensament crític i introduir una certa liberalització de la cultura i de la vida intel·lectual per a millorar el funcionament del sistema.

Es tractava d'una nova actitud que s'afegiria a tot un seguit de propostes reformistes que, de tota manera, en absolut pretenien modificar l'estructura fonamental del poder soviètic: el PCUS continuaria disposant de la supremacia a l'estat i l'economia encara seria conve-

niament planificada pels organismes estatals corresponents –bàsicament el Gosplan.

Aquestes propostes reformistes de Khrushxov es varen intentar aplicar en els diversos àmbits de la seva actuació: pel que fa a les relacions internacionals, Khrushxov va propugnar una política de distinció internacional, que va posar fi a la “guerra freda” i va inaugurar la “coexistència pacífica” amb el món capitalista occidental. Sense abandonar la confrontació amb els Estats Units ni la competència hegemònica amb els americans, va propiciar un clima de col·laboració inèdit des de la revolució bolxevic d’octubre de 1917. També hi va haver una certa modificació respecte a la relació que l’URSS mantenia amb el conjunt de països socialistes: enfront de la rigidesa que va imperar durant l’etapa estalinista es va produir un reconeixement de les especificitats nacionals en la construcció del socialisme, sempre que no es qüestionés el model soviètic ni el lideratge rus en el món socialista. I pel que fa a la política interior, a banda de la liberalització política, va potenciar una reforma econòmica que en el terreny agrícola passava per convertir els kolkhozos –les granges col·lectives– en ins-

truments que incrementessin la productivitat; i en la indústria, a més de centrar els esforços a afavorir la indústria de béns de consum, en contra de la indústria pesant, va portar a terme una reforma radical que passava per suprimir la majoria de ministeris industrials –l’any 1948 n’hi havia 32– i transferir les seves competències als 150 consells econòmics regionals. Aquesta mesura, que va satisfer enormement els quadres del partit a províncies, va irritar en especial la *nomenklatura* de Moscou i dels escalons superiors del sistema.

Però, a desgrat de tot, les reformes de Khrushxov tampoc no varen reeixir. En política internacional la seva actitud va acabar essent contradictòria i en els darrers anys del seu mandat es va tornar a agreujar la tensió, com es va mostrar amb la construcció del mur de Berlín el 1961 o amb la crisi dels míssils de Cuba el 1962, que es va convertir en la crisi internacional més greu des de la fi de la guerra. La intervenció soviètica davant la insurrecció hongaresa de 1956 i la ruptura amb la Xina, consagrada a partir de 1962, posaven també de manifest els límits de la tolerància russa amb els models de socialisme diferents al soviètic. Al fracàs final de les reformes a l’agri-

cultura –l’increment inicial de la producció agrària es va frenar a partir de 1958, i l’any 1963, per primera vegada, l’URSS va haver de comprar blat als Estats Units– s’hi va afegir l’enorme confusió administrativa que va imperar en la reforma industrial, perquè la centralització subsistia i, en canvi, no es garantia la coordinació dels consells regionals. De tota manera, a finals de la dècada dels 50 la situació semblava immillorable: l’any 1957 la URSS iniciava la carrera de l’espai amb el llançament del primer satèl·lit artificial Sputnik, el 1959 enviava el primer satèl·lit a la Lluna i el 1961 el primer home, Iuri Gagarin, viatjava a l’espai.

Però, de fet, Khrushxov tenia ja els dies comptats: l’any 1961 va voler llençar una nova etapa de desestalinització i va permetre la publicació del poema de Iuri Evtuxenko “Els hereus de Stalin” i la primera novel·la d’Aleksandr Soljenitsin –*Un dia a la vida d’Ivan Denissovitch*–, on per primera vegada es denunciava l’existència del Gulag, els camps de concentració on eren reclosos els dissidents. L’intent final de limitar els mandats dels membres del comitè central li va acabar restant el suport de la *nomenklatura*: l’octubre de 1964 els membres

del politburó van fer dimitir Khrusxov, oficialment, "per motius de salut".

El triomf de la 'nomenklatura': l'era Bréjnev. Entre 1964 i 1984 l'URSS va viure un període caracteritzat pel triomf de la *nomenklatura*, l'elit privilegiada que controlava la vida del partit i de l'estat soviètic. Vint anys durant els quals l'URSS va passar per una situació clarament contradictòria, ja que tot feia indicar que assolida de manera definitiva el caràcter de gran potència a escala internacional, superant, fins i tot, els anys de la prepotència de Stalin a la fi de la guerra mundial: foren els anys en què l'URSS va assolir la paritat nuclear amb els EUA, va intervenir en tots els conflictes possibles al Tercer Món i va discutir de tu a tu amb els Estats Units, en un moment en què la potència americana patia també una profunda crisi, que es va iniciar l'any 1973, amb la seva derrota al Vietnam. D'aquesta manera, semblava que en el sistema de la correlació de forces internacionals la Unió Soviètica anava guanyant la partida. Però en realitat aquests vint anys van acabar acumulant totes les crisis possibles del futur. Perquè va ser el període que s'ha anomenat d'"estanca-

ment", caracteritzat pel control del poder per part d'una *nomenklatura* que ben aviat es va convertir en una gerontocràcia decrepita, incapaç de regenerar-se fins i tot des del punt de vista biològic. Les causes profundes d'aquest estancament van acabar essent fàcilment perceptibles en cadascun dels dominis del sistema, en el govern, la ideologia, l'economia, etc.

En primera instància, a partir de la caiguda de Khrusxov, el govern personal que aquest va exercir va ser substituït per una direcció col·legiada, en què figurava, a més de Leonid Bréjnev —primer secretari del partit—, Nikolai Podgorni —cap de l'estat—, Alexei Kosiguin —primer ministre— i Mikhaïl Suslov —l'ideòleg i eminència gris—. Una direcció col·legiada que en primera instància va restablir el principi de l'"estabilitat de quadres" del partit i va frenar en sec la campanya de desestalinització i de tolerància envers els intel·lectuals.

Així es va produir el retorn a un cert estalinisme tou, en un moment en què era molt difícil, si no impossible, retornar a l'època del terror. Però va interessar especialment evitar la proliferació d'actituds crítiques i el Gulag va continuar complint la seva funció.

Nikita Khrusxov va introduir reformes de tota mena en àmbits ben diversos. En destacava l'intent que els kolxozos, les granges col·lectives, incrementessin la productivitat. Un desig que se'n va anar en orris ben aviat, fins al punt que l'any 1963, per primera vegada, l'URSS va haver de comprar blat als EUA.

En el terreny econòmic, si bé es va prosseguir amb la política reformista encapçalada per Khrushov, i amb el mateix objectiu de millorar el nivell de vida de la població, també es va deixar ben clar que les reformes serien adoptades amb més moderació i menys impetuositat. En la pràctica, però, el resultat seria el mateix: les campanyes per millorar la producció agrícola no van aconseguir satisfer les necessitats de productes alimentaris de la Unió Soviètica i en més d'una ocasió es va haver de recórrer a la importació de cereals. A la fi del període l'oferta no cobria en absolut les necessitats de la demanda. I això era especialment greu en un país en què l'any 1985 el 30% de la població continuava vivint al camp. Pel que fa a la indústria, es va intentar aplicar les teories de l'economista ucraïnès Jevsej Grigorjevitx Liberman, que el 1962 havia publicat al diari *Pravda* un article en què exposava la necessitat de concedir a les empreses prou autonomia perquè cadascuna generés beneficis. Aquests guanys s'adreçarien a futures inversions i a fomentar la productivitat concedint primes de producció als obrers i als quadres. Volien convertir les empreses en unitats de producció competitives, i que la seva capacitat productiva depengués de les lleis de l'oferta i la demanda. L'any 1965 es va iniciar una reforma industrial a partir de les concepcions de Liberman, però no es va donar a les empreses autonomia per fixar els preus dels productes industrials, que eren determinats per un organisme centralitzat. Per això, el marge dels beneficis de cada empresa va acabar sent tan petit que el 1968 es va acabar abandonant la reforma industrial.

Però més enllà d'aquests fracassos l'etapa de Bréjnev va generar dos fenòmens que acabarien essent claus pel futur econòmic i social de l'URSS: el primer, especialment greu, va ser la incapacitat de l'economia soviètica per adaptar-se als canvis tecnològics que va experimentar l'economia en el món occidental. Els mètodes de planificació i centralització de l'economia soviètica varen impossibilitar la conversió d'un desenvolupament extensiu a un desenvolupament intensiu, i el resultat va ser que només la indústria d'armament

mantenia la competitivitat respecte al món occidental. I mentre la resta de sectors industrials anaven quedant completament obsolets, s'iniciava un deteriorament progressiu fins i tots de les infraestructures del país. L'URSS s'anava convertint en un complex militar-industrial —on les despeses militars se situaven entre el 25 i el 40% del PIB—, i el país en el seu conjunt cada vegada s'assemblava més a una gran ruïna.

Paral·lelament, durant l'etapa de Bréjnev es va desenvolupar moltíssim l'economia submergida, que es va acabar convertint en una autèntica segona economia. Les pràctiques il·legals, el mercat negre, que ja s'havien desenvolupat en èpoques de Khrushov, ara van tenir una expansió sense precedents, fins al punt que es van convertir en imprescindibles per a la bona marxa de l'economia. Tant el mercat negre a petita escala —on es podien trobar productes inexistents en els magatzems estatals— com a l'engròs —que subministrava primeres matèries o peces de recanvi a les empreses— van conèixer unes dimensions tan ingents que van possibilitar la formació de les màfies, generalment vinculades als sectors dirigents del PCUS. La corrupció afectava tots els nivells de l'estructura de l'estat.

La crisi del model soviètic: Gorbatsxov. Quan l'any 1982 mor Bréjnev, la situació a l'URSS no podia ser més dolenta: l'economia estava a punt de fer fallida i els conflictes amb els Estats Units estaven a l'ordre del dia —el 1979 l'URSS havia envaït Afganistan, i el mateix any prestava suport a la revolució sandinista a Nicaragua—, mentre les dissidències dins del bloc comunista europeu amenaçaven l'estabilitat de tot el sistema: el 1968 s'havia produït la Primavera de Praga, que va ser ofegada amb els tancs soviètics, i des de 1970 a Polònia s'estava constituint un poderós moviment opositor, encapçalat per l'Església catòlica.

D'aquí que de bell nou es replantejara la necessitat de relançar una política reformista que millorés la situació del país: la designació de Iuri Andropov —precedent del KGB i considerat reformista— responia a aquesta necessitat, però la se-

va mort prematura, l'any 1984, i la designació de Konstantin Txernenko, representant de la vella guàrdia del partit, van frenar el procés. Quan només un any després aquest va morir, Mikhaïl Gorbatsxov, deixeble d'Andropov, va ser nomenat secretari general del partit i va concretar un programa reformista.

En aquesta ocasió, però, Gorbatsxov no es va limitar a potenciar una reforma econòmica que recordava els vells temes del "libermanisme", sinó que ara hi afegia la necessitat d'una reforma política que passava per fer participar els obrers en la vida de les empreses i per potenciar una transparència informativa que permetés donar a conèixer les falles del sistema i criticar les seves "distorsions burocràtiques". Naixien, d'aquesta manera, la *perestroika* i la *glasnost*, la "reestructuració" i la "transparència informativa", que en cap cas qüestionaven, però, el model soviètic.

En l'esfera internacional la irrupció de Gorbatsxov no podia ser més espectacular: en contrast amb la política d'enfrontament amb els Estats Units que s'havia propiciat en el període anterior, va buscar l'entesa amb els Estats Units —Ronald Reagan intentava recuperar el prestigi perdut durant la dècada dels anys 70— i va iniciar l'abandonament de les intervencions russes al món. La firma d'un tractat antimíssils amb els Estats Units l'any 1987 i el replegament internacional a l'Afganistan, a Nicaragua, a Etiòpia, a Angola i a la mateixa Cuba van representar la concreció d'una política que va convertir Gorbatsxov en un president extraordinàriament popular arreu del món, prestigi que li faltava a l'interior de la Unió Soviètica.

Certament, les reformes econòmiques, per molt radicals que fossin —amb la permissivitat d'empreses cooperatives privades—, no van resoldre la situació econòmica de l'URSS, que va empitjorar. Mentre que les derivacions polítiques de la *perestroika* van potenciar la formació d'un sector conservador dins del PCUS, contrari a tot tipus de reforma, hi havia un altre sector, bastant més radical, partidari d'accelerar el procés reformista. Enmig, Gorbatsxov basculava a dreta i esquerra fins que —davant la contraofensiva que a partir de la tardor

de 1987 va desplegar el sector més conservador del partit— va haver de recolzar-se en els intel·lectuals liberals, que anaven configurant-se com els veritables motors dels canvis a la base, i el setembre de 1988 plantejava celebrar les primeres eleccions lliures i plurals al Congrés de diputats del poble.

La formació d'un moviment popular que es va anar configurant a partir de la possibilitat que oferia la *glasnost* —la transparència informativa— va permetre que, com a l'època de Khrushxov, es tornés a qüestionar el passat, primer el passat estalinista i, després, el passat dels setanta anys d'història soviètica. La crisi ideològica que va acabar provocant la *glasnost* va generar una desconfiança generalitzada de la població envers el règim vigent, mentre proliferaven clubs o organitzacions socialistes que, en alguns casos, es constituïen com a plataformes de suport de la *perestroika*, però en altres es plantejaven la superació d'un sistema que consideraven totalitari.

El maig de 1988 es constituïa oficialment la Unió Democràtica, que es plantejava com a objectiu prioritari arribar a un sistema democràtic constitucional.

Paral·lelament, l'esclat de moviments nacionalistes en diferents repúbliques de la Unió va acabar qüestionant la mateixa existència de la Unió Soviètica. L'inici de la conflictivitat nacional es va produir al Caucas, on hi ha més diversitat ètnica i on les contradiccions nacionals eren més acusades. Al conflicte que va acabar enfrontant Armènia amb l'Àzerbaidjan, enfrontades pel territori de Nagorno-Karabakh, s'hi va sumar un important moviment independentista a Geòrgia, mentre que les tres repúbliques bàltiques d'Estònia, Letònia i Lituània plantejaven també la seva imminent independència.

L'esclat dels nacionalismes, juntament amb la crisi econòmica i a la crisi ideològica final, va acabar provocant la desaparició del sistema. En les eleccions al Congrés de diputats del poble que es van celebrar el març de 1989 la majoria va correspondre a les forces progressistes, la qual cosa va qüestionar de soca-rel la legitimitat del poder soviètic.

A començament de l'any 1990 les proclames d'independència de les tres repú-

bliques bàltiques van ser seguides per la resta de repúbliques, mentre Gorbaxov feia un intent desesperat per aturar una disgregació que ara semblava inevitable i que afectava la mateixa república federativa de Rússia, des del moment en què Borís Ieltsin, un antic responsable del partit comunista a Moscou i ara un reformista radical, en va ser nomenat president el 12 de juny de 1991. El cop d'estat que els sectors més conservadors del PCUS van organitzar l'agost de 1991, i que va acabar fracassant, va representar la definitiva fi de la Unió Soviètica. Després que el Soviet Suprem decidís suspendre totes les activitats del partit comunista, el president de Rússia assumia el control de les institucions ex-soviètiques, i el desembre els tres presidents de Rússia, Bielorrússia i Ucraïna anunciaven la fi de l'URSS i la constitució de la Comunitat d'Estats Independents.

El dia 25 de desembre, finalment, acabava dimitint Gorbaxov de la presidència d'una Unió Soviètica que, després de setanta-quatre anys d'existència, passava a la història. S'iniciava així una difícil, complexa i molt conflictiva transició.

Quan Mikhaïl Gorbaxov va arribar a la presidència, el 1985, l'economia de l'URSS estava a punt de fer fallida. L'onada de canvis que va introduir no va capgirar la situació caòtica del país, però en canvi va servir perquè la seva popularitat a l'estranger pugés molt. Una conspiració d'aquell a qui havia nomenat primer secretari del partit a Moscou, Borís Ieltsin, va acabar amb l'era Gorbaxov el dia de Nadal de 1991.

Pelai Pagès